

[telif makale]

Zemahşerî'nin Keşşâf'ı ile Neseî'nin Medarik Eserleri Bağlamında Tefsirde İntihal Olgusunun Tahlili

Hasan ÇELİK

erciyes üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü doktora öğrencisi
{ hasan-celik@hotmail.com }

ERUIFD

[2014 / 1, SAYI: 18, SAYFA: 61-84]

ÖZ

Kur'an-ı Kerim, gidilmesi istenen doğru yolu bulmaları ve bu yolda hayatlarını idame etmeleri için Allah'ın kullarına göndermiş olduğu kutsal kitabın adıdır. Bu kutsal kitap inişinden günümüze gelene kadar birçok ilim adamına araştırma konusu olmuş ve âyetlerinin tefsiri yapılmaya çalışılmıştır. Diğer sanat dallarında olduğu gibi müellifler insanlığa ve geleceğe hizmet edebilme adına yeni ve daha güzel eserler üretebilmek için tefsir alanında da daha önce ortaya konulmuş eserlerden istifade etmişlerdir. Bunun bir örneği olarak hicri yedinci asırda yaşamış olan Ebu'l-Berekât en-Neseî'yi zikredebiliriz. Söz konusu yazar kendinden iki asır önce yaşamış ve pek çok eser te'lif etmiş olan Carullah ez-Zemaşeri'nin yazmış olduğu Keşşâf adlı eserinden istifade etmiştir. Ancak bu istifadenin intihal olup olmadığı hususunda bir çok görüş ortaya atılmıştır. Birçok yazar, makalemize konu olan Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl adlı eserin içeriğinin büyük oranda Keşşâf adlı eserden alıntı olduğunu dile getirmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, sözü geçen iddiaların doğruluk payının ne derecede olduğunu tespit etmektir. Çalışmamızın giriş bölümünde, yapılan alıntıların türleri iktibas ve intihal kavramlarına ve bu kavramların genel olarak, İslam hukukundaki yerini ve tarihi serüvenini ele aldık. Çalışmamızın ana konusunda eserleri karşılıklı olarak ayetleri birebir vererek karşılaştırdık. tezimizin ana konusu olan alıntıların tahlilini somut örneklerle gösterebilmek adına tivâl surelerden olan Al-i İmran Sûresinden ilk elli ayet arasından bazı ayetleri seçtik, Ayrıca bu bölümün sonunda tefsir alanında yazılmış belli başlı eserlerdeki alıntılara yer vererek değirlendirmede bulunduk. Çalışmamızın sonuç bölümünde ise makalenin genel bir çerçevesini çizerek karşılaştırma esnasında tespit ettiğimiz bulguları özet halinde sunduk. Bu çalışmadaki öncelikli amacımız; Yüce Allah'ın kelâmını anlamak ve bu konuda eser yazıp tecrübe sahibi müelliflerin eserlerinden istifade etmektir. Bir diğer amacımız; Neseî tefsirinin Keşşâf'ın bir özeti veya kopyası olduğunu iddia edenlerin ne derece haklı olduklarını ve yapılan alıntılarının bir intihal suçu olup olmadığı tespit etmektir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, İntihal, Neseî, Zemaşeri, Medârik, Keşşâf

THE ANALYSIS OF THE PLAGIARISM PHENOMENON IN INTERPRETATION IN THE CONTEXT OF AL-KASHSHAAF OF AL-ZAMAKHSHARI AND MADARIK OF NESEFI

ABSTRACT

Koran is the name of the book that Allah sent to his servants for them to find the true path wanted to be followed and uphold their life in that path. This holy book has been research subject to many scientists and its verses have

been tried to be interpreted since its revelation until today. As in the other art branches, the authors made use of former studies in interpretation studies too, in order to produce new and more beautiful works in purpose of serving for human being and the future. We can make mention of Ebu'l Berekat en-Nesefi as an example of this. This author made use of Al-Kashshaaf, the work of whom, Jar Allah Al-Zamakhshari, lived and gave many works two centuries before than the author. However many ideas were expressed about if this use was plagiarism. Many authors mentioned that the content of the work of Madarik Al- Tenzil and Hakaik Al-Te'vil, which is subject to our article, is to a large extent citation from Al-Kashshaaf. The purpose of this study is to determine to what extent the claims previously mentioned are true. In the prologue of our study we handled the quotation and plagiarism notions as citation types and the place and historical adventure of these notions in Islamic Law. In the main topic of our study we compared these books with each other giving the verses one to one. In the purpose of showing the analysis of citations, as the main topic of our thesis, with epitomes, we chose some verses of the first fifty verses of The Family of Imran surah, which is one of the long surahs. Besides, we made evaluations at the end of the section giving place to the citations in some major works written in hermeneutics. In conclusion part of our study we presented the findings that we determined as summary setting the general framework of the article. Our chief purpose in this study is to understand Almighty Allah's kalam and to compose a work in this field and to make use of the works of the experienced authors. One another purpose is to determine to what extent the claimants claiming that the interpretation of Nesefi is a summary or copy of Al-Kashshaaf are right and if the citations are literary piracy.

Key words: *Interpretation, hermeneutics, plagiarism, Nesefi, Al-Zamakhshari, Madarik, Al-Kashshaaf*

GİRİŞ¹

1. İNTİHAL KAVRAMI VE İKTİBAS

1.1. Kavramsal Çerçeve

Arapça bir sözcük olan intihal (الانتحال) kelimesi nehale (نَهْل) 'den türemiştir. Bu kelimenin Arapça sözlüklerde şu anlamlarda kullanıldığını görmekteyiz:

Nehale (نَهْل) kökünden gelen intihal (انتحال) başkasına ait bir şiir veya sözün kendisine ait olduğunu iddia etmesidir.² Ennihle (النَّحْلَة); mehir veya verilen şey,

¹ Bu çalışmamız “Tefsir Geleneğinde İntihal Olgusu: Nesefi Zemaşeri Örneği” (ERÜ. Sosyal bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Kayseri 2013) adlı tezimizden üretilmiştir.

² İbn Manzûr Cemâlüddîn Muhammed b. Mukerrem el-Mısri, *Lisânu'l-Ârap*, (thk, Emin Muhammed Abdulvahhâb; Muhammed Sâdık el-Ubeydî), Dâr'ut-Turâs, 1997, Beyrut, XIV/74; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh*, Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, Beyrut, 1990, V/1727.

ennuhle (النَّحْلَةَ); karşılıksız verilen şey (hibe) demektir. Bu temel anlamlarının yanında, Arapça'da bazı cümle kalıpları içinde kelimenin kazandığı özel anlamlar da vardır. Mesela; (نَحَلَ وَلَدَهُ مَالًا) “Oğluna belli bir pay tahsis etti”; (نَحَلَهُ الْقَوْلَ يَنْحَلُهُ نَحْلًا) “Sözü ona nispet etti”;³ (فُلَانٌ يَنْتَحِلُ مَذْهَبَ كَذَا وَقَبِيلَةَ كَذَا) Bu kişi şu kabileye veya şumezhebe mensuptur;⁴ (نَحَلْتُهُ الْقَوْلَ أَنْحَلُهُ نَحْلًا إِذَا أَضَفْتَ إِلَيْهِ قَوْلًا قَالَهُ غَيْرُهُ وَأَدْعَيْتَهُ عَلَيْهِ) birinin sözünü başkasına nispet etmek, onun söylediğini iddia etmek;⁵ (انتحل فلان شعر فلان = ادعاه) “Başkasının şiirini kendisine ait olduğunu iddia etti.”⁶ anlamındadır.

Türkçe sözlüklerde ise intihal, *aşırma* olarak geçmektedir. Aşırma (intihal); başkalarının yazılarından bölümler mısralar alıp kendininmiş gibi göstermek veya başkalarının konularını benimseyip değişik biçimde anlatma;⁷ bir eseri kısmen veya tamamen kendine mal etme, söz ve yazı hırsızlığı yapma, edebi hırsızlık yapma;⁸ çalma, başkasının malını benimdir diye iddia etme; edebiyat eserlerinde, birinin yazısını veya şiirini kendinin gibi gösterme,⁹ şeklinde açıklanmaktadır.

Türk Hukuk Lügati'de intihal kavramını; “Başkasına ait bir telifi, güzel sanatlardan bir eseri kendisine nispet etmek; bir kitabın ibarelerini, musîki bestenin nağmelerini, takdim ve tehir veyahut aslının baştanbaşa hiss olunur derecede ifade tarzını tahrif ile kendi namını vermek”¹⁰ olarak tanımlamıştır. İngilizce'de ise “*Plagiarism*” olarak geçen intihal¹¹; bir başkasının fikir ve çalışmasını kendisininmiş gibi göstermek, bir başkasından alınan ifade ve görüşleri kaynak göstermeden vermek, literatür hırsızlığı yapmak olarak ifade edilmektedir.¹²

Bütün bu anlatılanlardan yola çıkarak intihali şöyle tanımlayabiliriz. İntihal: Başkasına ait olan fikir, bilgi, söz, şiir gibi her hangi bir eseri kendisinin olduğunu iddia etmek; başka bir eserden almış olduğu herhangi bir sözü, bilgiyi ve fikri kaynak göstermeksizin alıntı yapmak; başkasına ait olan şiiri az bir değişiklik yaparak veya olduğu gibi alıp kendisine ait olduğunu iddia etmek; başkasına ait herhangi bir yapıtı veya tasarımı, ilk sahibinden izin almaksızın taklit ederek veya kopyasını yaparak üretmektir.

³ İbn Manzûr, *a.g.e*, XIV/75.

⁴ Cevherî, a.y; ibn Manzûr, a.y.

⁵ Cevherî, *a.g.e*, V/726.

⁶ İbn Abbâd İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fil-Lüga*, (thk. Şeyh Muhammed Hasan Âl Yasin), Âlemu'l - Kutub Basımevi, Beyrut, 1994, III/103.

⁷ *Türk Dil Kurumu Sözlüğü*, “İntihal” Türk Tarih Kurumu Evi, Ankara 1998, I/152.

⁸ Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, “İntihal” Bahar Yayınları İstanbul, 1994, s.378.

⁹ Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, “İntihal” Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002, s.443.

¹⁰ *Türk Hukuk Lügati*, “İntihal”, Türk Hukuk Kurumu, Ankara, 1991, s.163.

¹¹ *What is Plagiarism*, <http://schulich.ucalgary.ca> (Erişim Tarihi, 17.12.2011).

¹² Nazan Özen Uçak, *Bilimsel İletişim Ve İntihal*, Bkz.

<http://uvt.ulakbim.gov.tr/toplanti/uay10/nucak.pdf> (et. 24.04.2013).

1.2. İntihal 'in Literatürdeki Yeri

Bilimsel çalışmalarda intihal ise, sözlük anlamına uygun olarak başkalarının düşüncelerini, görüşlerini bilgi kaynağını bildirmeden ve atıfta bulunmadan bilinçli olarak ya da farkında olmadan alıp kullanmak ve kendi görüşü gibi sunmak; bir yazının tamamını veya bir kısmını kaynak belirtmeksizin yapılan biçimsel aşırma; birinin görüşlerini dilsel ve yapısal anlatımını değiştirerek aşırma yapmak; bir başkasına ait olan bir fikrin, buluşun, araştırma sonuçlarının veya araştırma ürünlerinin bir bölümü ya da tümünün, kaynak gösterilmeksizin istemli olarak kopya ya da tercüme edilip yazarın kendi üretimi gibi göstermek.¹³ “Bir yazarın kasıtlı olarak bir başkasına ait düşünce, söz veya diğer özgün materyalin kaynağını bildirmeden kullanması”¹⁴ ; “başkasına ait düşünce ve ifadelerin kaynak göstermeden kendininmiş gibi kullanılması”¹⁵ başkalarına ait olan araştırma verilerinin bir kısmını veya tümünü, bir makalenin tamamını veya makale içerisindeki bölümleri haber vermeden, izin almadan veya kaynak göstermeden kendisininmiş gibi kullanması; alıntı yapılan çalışmaları kişi kendinin özgün düşüncesiymiş gibi sunması; kaynakları açık olarak belirtmemesi ya da kasıtlı olarak değiştirip kullanması,¹⁶ olarak ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de nehale (نحل) kökünden türemiş iki kelime iki farklı anlamda kullanılmıştır:

a. *واوحى ربك إلى النحل* (ve evha rabbuke ilen-nehli); “Rabbin bal arısına vahyetti (ilham etti)”¹⁸

b. *وأتوا النساء صدقاتهن نحلة* (ve âtû'n-nisâe sadukâtihinne nihle);¹⁹ “Kadınlara mehirlerini gönül hoşluğuyla verin”²⁰

Görüldüğü gibi Kur'an'da nehale kökünden türemiş olan ve bu iki âyette geçen kelimelerin bizim ele aldığımız intihal kavramıyla herhangi bir ilişkisi yoktur.

Hadislerde ise şu ana kadar yaptığımız çalışmalar sonucunda sadece bir yerde geçtiğine şahid olduk. *يحمل هذا العلم من كل خلف عدوله، ينفون عنه تحريف الغالين، وانتحال المبطلين وتأويل الجاهلين* “bu ilmi, her neslin âdil olanları birbirlerinden (bir sonraki nesil bir öncekinden) alıp nakleder. İlimde aşırı gidenlerin aşırılıklarını, **asılsız iddialarda** bulunanların iddialarını ve cahillerin yanlış te'villerini berteraf

¹³ Türkiye Bilimler Akademisi Bilim Etiği Komitesi, bkz. <http://www.tuba.gov.tr/tr/component/content/article/887.html> (et. 24.04.2013).

¹⁴ Council of Writing Program Administrators, <http://wpacouncil.org/wpa26n3/> (et. 24.04.2013).

¹⁵ Chris Park, *Journal of Further and Higher Education*, Vol. 28, No. 3, August 2004.

¹⁶ Kayhan Kantarlı , *Yök Düzeninde Bilimsel Etik Anlayışı*, Bilim, Eğitim ve Düşünce Dergisi, Eylül 2002, Cilt.2, Sayı 3, s.5.

¹⁷ Nahl 16 /68.

¹⁸ Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer Muhammed eş-Şeyrâzî el-Beyzâvî, *Envaru't-Tenzil ve Esrârut-Te'vîl*, Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I/550.

¹⁹ Nisa 4/4.

²⁰ Ebû Kasım Muhammed b. Ömer ez-Zamahşerî, *el-Keşşâf Ân Hakâiki't-Tenzil ve'Ûyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, Daru İhyâ'ut-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997, I/500.

ederler.²¹ ”Bu hadiste intihal kelimesi, asılsız iddia anlamında kullanılmıştır. Ancak bu hadisi İbn Adiy ve başkaları sahih olarak rivayet ederken; Irâkî bu hadisin çeşitli kanallardan rivayet edildiğini, hepsinin de zayıf olduğunu ve hadisten hiçbir hüküm çıkarılamayacağını söylemiştir. Kurtûbî de âyetleri tefsir eden müfessirin asılsız iddiada bulunamayacağını ifade ederken bu hadisi delil olarak sunar. Ancak Mahmud Hâmid Osman, Kurtûbî'nin hadislerinin tahririni yaparken Ahmed b. Hanbel bu hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir.²² Suyûtî'de bu hadisi *Tedrîbu'r-Râvî fi-Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, adlı eserinde zayıf olduğunu belirtmiştir.²³

Bu hadiste geçen intihal kelimesi bizim ele almış olduğumuz intihal anlamıyla birebir örtüşmüyorsa da yakın bir anlam arzeder. Bizim ele aldığımız intihal kavramı başkasına ait olan bir fikir ve bilgiyi kendine nispet etmektir. Hadisteki kavram ise Allah'a veya Resulullah'a ait olmayan söz ve fikirleri Allah'a veya Resulullah'a nispet etmektir. Yani olmayan bir şeyi varmış gibi göstermek veya Allah'a veya Resulullah'a ait olmayan bir fikir ve bilgiyi Allah'a veya Resulullah'a nispet etmektir.

2. İntihal ve İktibas:

İntihal; bir eserde yer alan bazı kısımların, başka bir eserde kaynak gösterilmeden kullanılmasıdır.

İktibas; bir eserde yer alan bazı kısımların, başka bir eserde kaynak gösterilerek kullanılması;²⁴ Kur'an ve hadislerden alınmış bir ibareyi cümleye yerleştirmek anlamında yapılan edebi bir sanat anlamına gelmektedir.

Sözlükte; ateşten köz alma;²⁵ “Bir söz veya fıkrayı aynen kendi söz veya yazısına aktarma;”²⁶ ödünç alma;²⁷ anlamına gelen iktibas, mecâzi olarak “bilgi elde etmeye çalışmak, birinin ilminden istifade etmek” anlamına gelmektedir. Kur'an'ın nüzûlünden sonra bu kavram Kur'an'dan yapılan alıntılar için kullanılmıştır.²⁸ Peygamberin vefatından sonra hadislerden yapılan alıntılar için de kullanılmıştır. Bu anlamdaki iktibas kavramı İslam'ın zuhurundan sonra çıkmış bir kavramdır. Nitekim peygamber efendimiz birçok hutbesinde Kur'an'dan alıntı yapmıştır ve bu alıntılara iktibas denilmiştir. Pek çok sahabe ve tabiin, Kur'an ve

²¹ Mahmud Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Dâru'l-Me'ârif,Riyad,2010 s.182.

²² Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'an*, (thk.Muhammed İbrahim el-Hafnâvî-Mahmud Hâmid Osman), Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 1996, I/52.

²³ Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebû Bekir *Tedrîbu'r-Râvî fi-Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, (thk.Müessesetu Kutubu's-Sakâfiyye), Beyrut, 2003, I/154-155.

²⁴ Nuşin Ayiter, *Hukukta Fikir ve Sanat Ürünleri*, Sevinç Yayınları, 2. Baskı Ankara, Kasım 1981, s.159.

²⁵ İbn Manzûr, *a.g.e*, XI/11.

²⁶ İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II/1378.

²⁷ Doğan, *a.g.e*, s.367.

²⁸ İsmail Durmuş, 'İktibas', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XXII/52.

hadislerden iktibas etmişlerdir.²⁹ Birçok şâir de Kur'an ve hadislerden iktibas usulüyle şiirlerini süslemişlerdir. Daha sonraki dönemlerde intihal kavramının altına girmeyen her türlü nakil iktibas olarak değerlendirilmiştir.

3. İNTİHALIN TARİHSEL SERÜVENİ

3.1. İlk ve Orta Çağda intihal

Fikir ve sanat ürünlerinin etik dışı kullanımını olarak ifade edilen intihal ve eser hırsızlığı ile ilgili ilk ve orta çağlarda güvenilir bir kaynağa rastlamak mümkün değildir. Aslında sanatçının eseri üzerinde bir hakkı bulunduğu insanın hukuk bilincine yerleşmiş bir fikirdir.

Matbaanın bulunmadığı, şiir ve edebiyat eserlerinin tek nüsha olarak kaldığı yahut ağızdan ağza ve pek çok ilaveler görerek yayıldığı, bunun yanında eserin iktisadi bir mal olarak değerlendirme imkânının pek az olduğu ya da bulunmadığı çağlarda eserin korunması diye bir ihtiyacın da olmadığı kolaylıkla anlaşılır. Buna rağmen o çağlarda da eser üzerinde mutlak bir hak bulunduğu bu hakkın zedelenmesinin en azından ahlâka aykırı olduğu düşüncesinin izlerine rastlanabilir.³⁰

3.2. İslâm Öncesi Dönemde Arap Coğrafyasında İntihal

İntihal meselesi Arap coğrafyasında ilk olarak çalınmış şiir meselesi *es-Serikatu's-Şi'riyye* (السرقاة الشعرية) ile gündeme gelmiştir. İslâm öncesi dönemden beri özellikle İmriü'l-Kays (D.500M.)-Tarafe b. Âbd (m.560), A'sâ Meymûn b. Kays (D.543M)-Nâbîga ez-Zübyânî(D.500-543M), Evs b. Hacer-Züheyr b. Ebû Sülmâ, Cerîr(D.520M)-Ferezdak, Ebû Nüvâs-Hüseyn b. Dahhâk, Ebû Temmâm gibi meşhur şâirler arasında şiir intihali çokça gündeme gelmiş ve birçok şâir şiirlerinde intihale değinmişlerdir.³¹ Ancak bu dönemde serîka kavramı ile intihal kavramı eş anlamlı olarak kullanılmakla birlikte; intihal ile “başkasına ait bir sözü, lafız ve anlam ile aşırma” kastedilirken; serîka ile “ahz (الأخذ) , ictilâb (الاجتلاب) , nesh(النسخ), mesh (المسخ) , selh (السلخ), açık ve gizli intihal gibi kavramları içine alan ve bir kısmı intihal kabul edilmeyen bir olgu”³² anlamı da kastedilmiştir.

Arap kültüründe şiir en önemli alanlardan biridir. Nitekim İslam öncesi Arap yarımadasının ana toplumsal zeminini oluşturan çok sayıda eş ve çocuk, sürüler, deve ve atlar, ticaret, yağma ve baskınlar, akınlar, şarap ve kadın merkezli eğlenceler, Arap şiiri ve güzel söz söyleme sanatının ele alıp övdüğü başlıca temalardır.³³ Toplumda büyük saygı uyandıran şiir sanatının ustaları olan şâirler, mensubu oldukları cemiyetin sözcüsü, rehberi, bilgini, hatibi, hatta tarihçisi

²⁹ Ebi'l-Fazl Şehâbuddîn es-Seyyid Mahmut el- Âlûsî, *Ruhu'l-Ma'anî*, Daru'l-Fikir, Beyrut, ts.XVI/456.

³⁰ Ayiter, *a.g.e.*, s.16.

³¹ Ahmed Matlûb, *Mu'cemu'l-Mustalahâtî'l- Belâgiyye ve Tetevvurihâ*, Matba'atu'l-Mecâmi'il-İlmiyye, Irak, 1987, III/38.

³² İbn Reşîk, el-Kayrivânî, *el-'Umde fî Mehasini's-Şiir ve Âdâbihî ve Nakdih*, (thk.Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd), Dâru'l-Cil, Beyrut, 1972, II/280.

³³ Sâlim, es-Seyyid Abdulaziz, *Târihu'd-Devleti'l-Arabiyye Tarîhu'l- Arap Münzû Asrı'l-Cahiliyye*, Daru'n-Nehdatu'l-'Arabiyye, Beyrut, 1986, s.411-452.

sayılırlardı. Onların alelâde bir insanın elde etmesi imkânsız olan tanrısal bir güç tarafından desteklendikleri düşünülür, onlardan dökülen şiirsel sözler çok değerli olup herhangi bir şiirde övülen şahıs halk tarafından sevilir, yerilen kimse ise halk tarafından sevilmezdi. Kısacası şiir Arap toplumunun her alanında mevcuttu. Şâirler toplumda ve kendi aralarında üstünlük taslamak ve maddi geçimlerini sağlamak için çok şiir üretmeye çalıştıklarından kimi zaman başkalarına ait şiirleri değiştirerek veya değiştirmeden kendisinin ürettiğini iddia etmişlerdir.³⁴

Edebiyat hırsızlığı (السرقۃ الادبی), Arap edebiyatının en eski ve önemli konularındandır. Edebî tenkidin temel amaçlarından biri de eserin orijinal veya çalıntı olup olmadığını ortaya koymak olduğundan edebiyat eleştirmenleri İslâm öncesi dönemden beri özellikle İmriü'l-Kays-Tarafe, A'sâ Meymûn b. Kays-Nâbiğa ez-Zübyânî, Evs b. Hacer-Züheyr b. Ebû Sülmâ. Cerîr-Ferezdk, Ebû Nüvâs-Hüseyn b. Dahhâk, Ebû Temmâm ve Buhtürî arasındaki şiir intihallerini ve ifade benzerliklerini ortaya koymak için yoğun bir çaba harcamışlardır.³⁵

3.3. İslam'ın İlk Döneminde İntihal

Sadru'l-İslâm döneminde intihal olgusunun pek gündeme gelmediği görülmektedir. Ancak Hassân b. Sâbit (v. 44/673) gibi hem İslâm öncesi hem de Sadru'l-İslâm döneminde yaşamış olan bu şâir intihal ile itham edildiğinde intihal yapmadığını şu beyitte güzel bir üslupla ifade etmiştir.³⁶

لا اسرقُ الشعراء ما نطقوا بل يُوافقُ شعري شعراً هم

“Şâirlerin söylediklerini aşırmam ancak onların söyledikleri benim söylediklerimle uyuyor.”

Bu dönemlerde intihal konusu fazla gündeme gelmese de şâirler intihalin aşırma ve hırsızlıkla aynı olduğunu kabul etmişler ve intihal ithamı ile karşılaşmaktan endişe etmişlerdir.

3.4. Emeviler Döneminde İntihal

Bu dönemin en meşhur şâiri el-Ferezdk'tır(v. 112/730). Bu dönem şâirlerinden el-Ferezdk, şiir intihali ithamına en çok maruz kalan kişidir. Ayrıca bu dönemde birçok şâir birbirini intihal ile itham etmişlerdir. el-Ferezdk, Cerîr (v.114/732)³⁷ ve el-'Ahtal (v. 92/710) arasında birbirlerini intihalle itham edip, kendilerini intihal ithamından aklamaya çalışmışlardır. Bu şâirler birbirlerini hicvetmeleri sonucunda nakâiz (nakiza)³⁸ şiir türü ortaya çıkmıştır. el-'Asmâ'î (v. 216/813)' el-Ferezdk'ın şiirlerinin yüzde doksanının intihal olduğunu çokça dile getirmiştir. Nitekim kaynaklarda, Şâir Cemîl Buseyse (v. 82/701), bir topluluğa şiir

³⁴ Sâlim, a.g.e, s.40-41.

³⁵ Durmuş, 'İntihal', a.g.e, XXII/348.

³⁶ Hassân b. Sâbit Yusuf 'İd, *Dîvân*, Dâru'l-cil, Beyrut, 1992, s.161.

³⁷ Durmuş, a.y.

³⁸ Bir başka şâirin yazdığı, dizdiği şiire muhalif olan şiir.

inşâd ederken, el-Ferezdak oraya yaklaşılarak Cemîl'in şiirlerini dinlemeye koyulur. Cemîl aşağıdaki şiiri okuyunca:³⁹

فان نحن اومأنا الى الناس وقفوا نسيرُ والناس خلفنا

“İnsanlar arkamızdadır biz onların önünde yürüyoruz. Onlara bir işaret etsek hemen dururlar.”

el-Ferezdak, bağırarak “bu şiir benimdir” der. Cemîl de “hayır, benim şiirimdir” diyerek onun fikrini reddeder. *el-Ferezdak*, bu duruma aldırış etmez ve *Cemîl'in* beytini intihal ederek oradan ayrılır.⁴⁰

el-Ferezdak daha sonra *Cemîl'in* bu beytini şu şekilde değiştirir.

ترى الناس ما سرنا يسرون خلفنا وان نحن اومأنا الى الناس وقفوا

“Yürüdüğümüzde insanların da arkamızdan yürüdüklerini, onlara işaret ettiğimizde durduklarını görürsün”

Emeviler döneminde şiir dışındaki ilmi eserlerde intihal ile ilgili herhangi bir konunun ele alındığına rastlamadık ve tabakât eserlerinde intihal ile suçlanan herhangi bir yazarın olduğuna da şahid olmadık. Ancak Emeviler döneminde ilmi eserlerde intihal olaylarının olup olmadığını kesin bir dille ifade edebilmek için bu çalışmamızın sınırlarını aşan büyüklükte bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

3.5. Abbâsîler Döneminde İntihal

Abbâsîler döneminde intihal konusu önceki dönemlerde olduğu gibi en çok şiirlerde gündeme gelmiştir. Bu dönemde intihal konusu kaynaklarda da ele alınmaya başlamıştır. Özellikle belâğat kitaplarının son bölümlerinde geniş olarak ele alınmıştır. Bu dönemde muhdes şâirler denilen *Ebû Temmâm* ve taraftarları, şiirde edebi sanat ağırlığı yeni tarz ve üslupla kullanmaları üzerine kadim (önceki döneme tâbi olan) şiir taraftarları *el-Buhtûrî* etrafında toplanarak, *Ebû Tammâm* ve arkadaşlarının şiirleri hususunda, yenilikleri kabul etmemişler ve yeni olarak gösterilenlerin önceki şiirlerde de olduğunu, hatta yenilerin eski şiirlerin lafız ve anlamlarını intihal ettiklerini ortaya koyan çalışmalar yapmışlardır. Bu durum karşısında muhdes şiir taraftarları da *el-Buhtûrî'nin* şiirlerdeki intihallerini tespit eden çalışmalar başlatmışlardır. İntihal konusunda aşırılıklar ortaya çıkınca, orta yolu bulmaya çalışan eleştirmenler, konu ile ilgili metodolojik kurallar ortaya koymuşlardır.

Abbâsîler döneminde intihal meselesi birçok şair ve belâğatçı tarafından çokça ele alınmış olmasına rağmen konu sadece şiir meselesi olarak işlenmiştir. Diğer ilmi eserlerde intihal konusunun işlendiğine rastlamadık. Bunun daha da dikkat çeken yönü intihal ile suçlanan şâir ve edebiyatçıların herhangi bir cezai müeyyideye tabi tutulmamış olmalarıdır. Abbâsîler döneminden sonra Memlûkler dönemine kadar intihal kavramı sadece şiir ve belâğat eserleri çerçevesinde işlenmiştir. Memlûkler döneminde ise şiir ve belâğat eserleri yanında *Suyûtî'nin el-Fârik beynel Musannif ve's-Sârik* adlı eseri ve bu eserin yazılışına neden olan

³⁹ Cemîl Buseyne, *Dîvan*, Dâru Sadır, Beyrut, 1966, s.85.

⁴⁰ Ebû'l Ferec el-İsfehânî, *Kitabu'l-Eğânî*, (thk.Mecîd Tarâd), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut,1992, s.82.

olay gündemde yerini almıştır.⁴¹ Bu devirden sonraki devirde de intihal konusu şiir ve belagat çerçevesinde gündemden hiç düşmemiştir. On dokuzuncu yüz yıldan sonraki dönemlerde intihal vakâları şiir ve belagat eserleri dışında da çokça gündeme gelmeye başlamıştır. İntihal eski dönemlere nazaran en çok bilişim devrinde ortaya çıkmış, başta ABD 'de olmak üzere Avrupa ve Türkiye'de de aşırma olayları artmıştır. Bu ülkelerde birçok akademisyen intihal ile suçlanmış üstelik mahkeme kararlarıyla intihal yaptıkları tespit edilmiştir. Son zamanlarda dünya çapında birçok üniversite öğrencileri ve akademisyenlerin tezlerini bazı tez yazma merkezlerine yazdırdıkları pekçok akedemisyen ve araştırma merkezleri tarafından dile getirilmektedir. Türkiye de de bu etik dışı davranışların çokça dile getirilmesine rağmen bu konuda yeterli tedbirlerin alınmaması sonucunda ülkemizdeki intihal vâkaları birçok araştırma merkezinin ifadesine göre ABD ve Avrupayı geçmiştir. Bunun da en büyük etkisi teknolojideki değişiklikler ve internetin hayatımıza girişi ile olmuştur. Sanal ortamda artık günlük gazetelerimizi bile okuyabiliyor olmamız sonucu eser sahiplerinin gerek maddi gerekse manevi hakları zedelenir hale gelmiş bulunmaktadır. Bilgiye kolay ulaşan bir toplum haline gelmemiz neticesinde yalnızca ülkemizde değil, tüm dünya ülkelerinde eser hırsızlığı (intihal) kavramı gün geçtikçe artmış ve önü alınamaz bir hal almaya başlamıştır.

4. İslam Hukukunda İntihalin Müeyyidesi

Diğer dinlerde (dinlerin hukukunda) olduğu gibi İslam hukukunda da intihal hakkında ne nassî ne de ictihâdî her hangi bir hükme ulaşamadık. Önceki dönemlerde sanat ve fikir eserleri maddi açıdan bir değer ifade etmediği için bu hak maddi hak olarak algılanmaktan ziyade manevi bir hak olarak algılanmıştır. Dolayısıyla maddi değer ifade etmeyen fikir eserleri hırsızlığı hakkında âlimler etik dışı davranış olmaktan başka bir şey diyememişlerdir.⁴² Ancak kendi ürünü ve fikrî olmayan bir şeyi kendine nispet etmesi sebebiyle yalan söylemiş ve dinen yasaklanan bir davranışı yapmış olacağından bunun haram olduğunu belirtmişlerdir.⁴³ Ayrıca Suyûtî, Peygamber Efendimizin “*ilimde birbirinize nasihatta bulunun, kişinin ilimde hainlik yapması malında hainlik yapması gibidir*”⁴⁴ hadisini “başkasına ait bir bilgiye hiyanet eden o kişinin malında

⁴¹ Suyûtî'nin arkadaşı olan Kastallani Suyutiye ait El-Hasais ve'l-Acâiz adlı eserin içeriğini intihal ederek yeni bir eser yazar. Bunu öğrenen Suyûtî, Kastallânî eserini baştan sona hırsızlık yaparak intihal ettiğini dile getirir. Buna çok kızan Suyûtî Kastallânî'ye atfen El-Fârik Beyne'l-Musannif ve's-Sarik adlı reddiy mahiyetinde bir risale kaleme alır. Böylece Kastallânî'nin intihal yaptığını ifşa eder.

⁴² Nâsır b. Muhammed b. Müşri el-Gâmidî, *Himâyetu'l-Mülkiyye el-Fikriyye Fî'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Âsâru'l-İktisâdiyye elMurettebe Âleyha*, Mekke, 2011, s.7; Reşîd Hayyûn, Şarkı'l-Avsat Gazetesi, *Mâzâ Yekulu'l-Fukâhâ Hawle Seriketel Edebiyye*, (Şarkı'l-Avsat Gazetesi, 10 Ağustos 2003), <http://www.aawsat.com/details.asp?issueno=8800&article=186380#.UW2mcpBnRJ> (et.16.04.2013).

⁴³ Suyûtî, *el-Farik beyne'l-Musannif ve's-Sarik*, s.33.

⁴⁴ Senesinde sikkâ olmayan bir râvinin bulunmasından dolayı birçok muhaddis bu hadisi zayıf veya metruk olarak belirtmişlerdir. Bkz. Nureddin Ali b. Ebi Bekir el-Heysemî, *Buğyetu'r-Râid fi Tahkiki*

hiyanet etmiş gibi olur.” şeklinde yorumlamışsa da,⁴⁵ fâkih ve müctehidler bu konuda hüküm belirtmemişlerdir.

Uluslararası kültürel müesseseler intihal olgusunun önüne geçmek için gerekli bir takım hukuki yaptırımlar öngörüyor olsa da klasik İslam hukuku kaynaklarında bu konuyla ilgili açık bir hükme ulaşamadık. Günümüz İslam hukukçularının da konu hakkında açık bir beyanı bulunmamaktadır. Günümüz âlimleri başkasının hakkı olan bir eserin çoğaltılması ile ilgili her ne kadar fikir beyan etmişlerse de başkasının eserinden yapılan alıntılarının konusuna pek değinmemişlerdir. Konu hakkında elde edebildiğimiz sonuçları şu şekilde sınıflandırarak ifade etmemiz mümkündür:

a. Başkasına ait olan bir eseri izinsiz çoğaltmanın hükmü

Caiz olduğunu savunanlar ve delilleri:

Pakistan müftüsü Muhammed Şefî, aşağıdaki delilleri öne sürerek başkasına ait olan bir eserin çoğaltılmasında herhangi bir sakınca olmadığını ifade etmiştir.

Delilleri şunlardır:

1. Açık bir nassın bulunmaması⁴⁶

2. Mutekaddimûn ulemânın bunun haramlığı hakkında herhangi bir şey söylememiş olmaları.⁴⁷

3. Hanefî fukahâ metodunda menfaatler mal olmadığı tezini ileri sürmeleri.⁴⁸

4. Sahîhaynda yasaklanamayacağına dair hadislerin olması. (نهى رسول الله ان (تتلقى الركبان وان يبيع حاضر لباد)⁴⁹ “Resulullah Kervanı karşılamayı ve şehirlinin köylü adına mal satmasını nehyetti”⁵⁰ Eser sahipleri eser hakkını ellerinde bulundurarak eserlerinin değerini arttırabilirlerken bir nevi karaborsaya oynayabilmektedirler. Bu tür davranışlar Allah Resûlü tarafından yasaklanmıştır.

5. İhtikâr (karaborsacılık)’ın dinen yasak olması.⁵¹

Mecme’u’z-Zevâid ve Menbe’u’l-Fevâid, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dâru’l-Fikir, Beyrut, 1994, I/360; Muhammed Nâsuru’d-Dîn b. el-Hâc Nûh el-Elbânî, *Silsiletu’l-Ehâdîsi’d-Daîfe ve’l-Mevdûa ve Eseruhe’s-Seyyi’ fi’l-Ümme*, Dâru’l-Me’ârif, Riyâd, 1992, II/199; Abdulazîm b. Abdulkavî el-Münzirî Ebû Muhammed, *et-Terğîb ve’t-Terhîb*, (thk ve talik. Muhammed Nâsuruddîn el-Elbânî), Mektebetu’l-Me’ârif, Riyâd, 1324, I/114.

⁴⁵ Suyûtî, *a.g.e*, s.34.

⁴⁶ Reşîd Hayyûn, *a.y.*

⁴⁷ Reşîd Hayyûn, *a.y.*

⁴⁸ Şemsu’l-Eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *Mebûsûl*, Dâru’l-Fikir, Beyrut, 2000, Cild. VI, Cüz. XI, /79; Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr Lita’lîl’-Muhtâr*, Dâru’l-Erkâm b. Ebi’l-Erkâm Yayınları, Beyrut, ts. I-II/308; Ebû Zeyd, *a.g.e*, II/123.

⁴⁹ Ebû Zeyd, *a.g.e*, II/124.

⁵⁰ Bu hadiste Resulullah’ın yasakladığı şey, şehre gelen ve piyasadan haberi olmayan kervanı şehir dışında karşılayıp elindeki malı ucuza aldıktan sonra pahalıya satması veya köylünün malını toptan alıp piyasa değerinin üzerinde satan şehirlinin bu tür davranışlarıdır. Birnevi malı karaborsaya oynadığı için yasaklanmıştır.

⁵¹ Ebû Zeyd, *a.y.*

6. Kişinin malı olmadığı bir şeyi başkasının engelleme hakkına sahip olamayacağı.⁵² Yani eser sahibi eserini başkasına satınca eser üzerinde herhangi bir hakkı kalmaz.

Câiz olmadığını savunanlar ve delilleri:

Bu görüşü savunanların başında Mustafa ez-Zerkâ, Muhammed ed-Derîni Ramazan el-Bûtî ve Vehbe'z-Zuhaylî gelmektedir.⁵³ Başlıca delilleri şunlardır:

1. Açık nassın beyânı “ilimde birbirinize nasihatta bulunun kişinin ilimde hainlik yapması malında hainlik yapmış gibidir.”⁵⁴, (من غشنا فليس منا) “bizi aldatan bizden değildir”⁵⁵ hadisleri vb.

2. Mutekaddimûn ulemânın uygulamaları.⁵⁶

İmam Şafîî'nin talebesi er-Rebî' hocasına ait olan *er-Risale* adlı eseri istinsah etmiştir. Ancak nushanın sonuna istinsah iznini hocasından aldığını belirtmiştir.⁵⁷ Er-Rebî'nin bu Risale'nin sonuna bu notu düşmesi izinsiz çoğaltılamayacağının göstergesidir.

3. Hanefî fukahâsı dışındaki cumhûrun, menfaati mal olarak kabul etmeleri⁵⁸

4. Kul hakkına tecavüz.⁵⁹

5. Örfen bunun yasaklanabileceği; Nitekim pek çok ülke hukukunda yasağın dair kanunların olması,⁶⁰ örfen yasaklanabileceğinin bir dayanağıdır.

Caiz olmadığını savunanlar, başkasına ait bir eserin çoğaltılması için hak sahibinden izin alınmasını şart koşmuşlardır.⁶¹

b. Başkasının Eserinden İktibas Yapmanın Hükümü

Günümüz fukahâsı bu konunun cevâzı doğrultusunda ittifak etmişlerdir.⁶²

c. İntihal Yapmanın Hükümü

⁵² Ebû Zeyd, *a.g.e*, II/123.

⁵³ *Mu'âmelâtü'l-Mâliyye el-Mu'asıra fi'l-Fikir*, (mektebetu's-Şamile, versiyon: I/35) (Ticari muamelelerle ilgili soru ve cevapları içeren bölümdür.)

⁵⁴ Suyûtî, a.y.; Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ Ebû Bekir Beyhakî, *Sünenu'l-Beyhaki el-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetu Dâru'l-Bâ'z, Mekke, 1994, VI/142.

⁵⁵ Müslim b. Haccâc, Ebî'l-Hüseyn, *Sahîhi Müslim*, Beyt Efkâri'd-Devliyye, Riyâd, 1998, s. 67, Bab 43, Hadis 102; Nâsır b. Muhammed b. Müşrî el-Gâmidî, *Himâyetü'l-Mülkiyye el-Fikriyye Fî'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Âsâru'l-İktisâdiyyeel-Murettebe Âleyha*, ts. s.43.

⁵⁶ Muhammed Burhânuddîn es-Sunbulî, *Mecme'ul-Fikhiyyi'l-İslâmî Dergisi*. Sayı 1, s.244.

⁵⁷ Ebû Zeyd, a.y.

⁵⁸ Şemsuddîn Muhammed b. Hatîp eş-Şirâzî, *Muğni'l-Muhtâc İla Ma'rifeti Ma'âni'l-Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife Yayınları, Beyrut, 1997, II/5; Abdülkerim Zeydân, *el-Medhal Lidirâseti's-Şer'iyyeti'l-İslâmiyye*, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn Yayınları, Dımışk, 2010, s.208.

⁵⁹ Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fikhu'l-İslâmî Veedilletuhu*, Dâru'l-Fikri'l-Mu'âsır, Yayınları, Beyrut.2002, VII/5077.

⁶⁰ Ebû Zeyd, *a.g.e*, II/115-149.

⁶¹ Ebû Zeyd, *a.g.e*, II/154.

⁶² Ebû Zeyd, *a.g.e*, II/161; Reşîd Hayyûn, *a.y.*

Günümüzde çok yapılan bu davranış hakkında fikir beyan eden âlimler bu konunun haramlığı konusunda ittifak halindedirler.⁶³ Ancak intihalin çeşitleri hakkında her hangi bir beyanatta bulunmamışlardır.⁶⁴ Sadece bu tür davranışların caiz olamayacağını belirtmekle yetinmişler.

5. Keşşâf-Medârik Karşılaştırması

Nesefî'nin *Medârik* isimli eserinin kaynağı hakkında fikir beyan eden bazı müellifler, onu Beyzâvi'nin *Envâr'ı* ve Zemahşerî'ye ait olan *el-Keşşâf* adlı çalışmaların ihtisârı olarak ifade etmişlerdir. Nitekim Kâtip Çelebi, Nesefî'nin, bu eserine *Beyzâvî* tefsirinden birçok şeyi olduğu gibi aldığı belirtmiştir.⁶⁵ Zehebî ise bu çalışmayı, "*Mutezîlî fikirlerden arındırılmış Keşşâf*" olarak ifade etmiştir.⁶⁶ Ebu Şuhbe de Nesefî'nin bu tefsirinin, Zemahşerî'nin *Keşşâfının* özeti olduğunu kabul eder, ancak müellifin, bu eserden itizali görüşleri arındırdığını ve soru-cevap yöntemine eserinde az yer verdiğini bunların dışında mânaları açıklamada, belâgat ve fesâhat yönünlerini belirtmede *el-Keşşâf*'ın birebir özeti olduğunu ifade etmiştir.⁶⁷ Ancak özet olduğunu söyleyebilmek için iki tefsirin fikirsel anlamda aynı özellikleri taşıması gerekir. Dil açısından *Keşşâf*'la aynı olduğu için bu yönüyle özet kabul edilebilir. Ancak kelâmî açıklamalarda Nesefî, *Keşşâf*'ı kendi kelâmî mezhebinin potasından geçirerek, kendi fikirlerini yansıtacak şekilde düzenlemiş ve fikhî konulara daha fazla yer verdiği için *Medarik*'in onun özeti olduğunu söylemek mümkün değildir.

Medârik'te olup, *Keşşâf*'takine benzeyen bu yerleri Nesefî bizzat *Keşşâf*'tan mı yoksa *Keşşâf*'ın kaynaklarından mı istifâde ederek eserine aldığı bilinmemektedir. Bazı müfessirler bu alıntıların *Keşşâf* ve *Envâr*'dan yapıldığı yönünde fikir beyan ederken⁶⁸ bazıları ise *Keşşâf*'ın kaynaklarından yapıldığı yönünde bir düşünce serdetmişlerdir.⁶⁹ Her iki durumdan hangisini kabul edersek edelim Nesefî, çoğunlukla kaynak göstermemiştir.

Nesefî, *Medâriku't-Tenzîl* isimli bu çalışmasında i'rab ve kıraat konularının yanı sıra *Keşşâf*'taki belâgat'a dair bedii güzellikleri, gizli ve ince manaları kapsayan konulara da yer vermiştir. Bu açıdan bakıldığında *Keşşâf*'la *Medârik* arasında benzerlikler bulunmaktadır. Ancak Zemahşerî'nin üslup olarak isticvap (soru-cevap) yöntemini kullanmasına karşılık Nesefî, bu üslubu değiştirerek farklı ifadelerle kendisini göstermiştir. *Medârik*'i *Keşşâf*'tan ayıran en önemli nokta Mu'tezîlî fikirlere yer vermemesinin yanında *Keşşâf*'ta oldukça fazla yer bulmuş olan israilî rivayetlerin büyük çoğunluğundan *Medârik*'in arındırılmış olmasıdır.

⁶³ Reşîd Hayyûna.y.

⁶⁴ Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için, Nâsır b. Muhammed b. Müşrî el-Gâmîdî, *Himâyetu'l-Mülkiyye el-Fikriyye Fi'l-Fıkhî'l-İslâmî ve'l-Âsâru'l-İktisâdiyye elMurettebe Âleyha*; Ebû Zeyd, *Fıkhü'n-Nevâzil*, adlı eserlere müracaat ediniz.

⁶⁵ Kâtip Çelebi, *a.g.e*, II/248.

⁶⁶ Zehebî, Muhammed hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, Daru'l-Kalem, Beyrut, trz, I, 305.

⁶⁷ Ebû Şuhbe, *a.g.e*, s.138.

⁶⁸ Bu görüşte olanlar Çelebi, Zehebî ve Ebû Şuhbe'dir.

⁶⁹ Cerrahoğlu, Nesefî'nin eserinin büyük çoğunluğunun *Keşşâf*'ın kaynaklarından yararlandığını belirtmiştir. Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsîr Tarihi*, Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1988. I/284.

Medârik ile *Keşşâf* karşılaştırıldığında her iki eser arasında büyük benzerliklerin olduğu görülecektir. Neseî, eserinde kimi zaman *Keşşâf*'ı kaynak göstermekle birlikte çoğu kez *Keşşâf*'taki ile birebir aynı olan cümlelere yer vermesine rağmen herhangi bir kaynak belirtmemiştir.

Neseî'deki bu benzerlikleri tespit etmek amacıyla tival sürelerden olan Âl-i İmran Sûresini her iki eserde karşılaştırdık. Karşılaştırma yaparken birebir aynı olan veya büyük oranda eşit olan cümleleri gösterebilmek adına her iki eserin metinlerini aynen çalışmamıza aldık. Bu arada her iki eserdeki cümlelerde harfi harfine eşit olan cümlelerin altını çizerek işaretledik. Altı çizili olmayan yerler, her iki eser arasında herhangi bir benzerlik olmadığını veya anlam açısından farklılık arzemediği halde kelimelerinde veya cümle yapısında farklılık olduğunu bildirmektedir. Her karşılaştırmanın sonunda yapılan "Açıklama" bölümünde bu benzerlik ve farklılıkları örnekleriyle detaylı bir şekilde ele aldık. Karşılaştırmamızda "Zemaşerî, *el-Keşşâf Ân Hakâiki't-Tenzîl ve 'Ûyûni'l-Akâvîl fî Vucûhi't-Te'vîl* Daru İhyâ'it-Turâsi'l-Ârabî, Beyrut,1997; Neseî, *Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*, (thk. Mervân Muhammed eş-Şekkâr), Dârun-Nefâis, Beyrut, 1996" matbu nüshalardan istifade ettik.

5.1. İki Müfessirin Âl-i İmran Sûresi Üzerindeki Tefsirlerinin Karşılaştırılması

Ali-İmrân Sûresinde *Medârik* ile *Keşşâf* arasında büyük oranda benzerlikler vardır. Ancak Neseî bu yerlerin çoğunda *Keşşâf*'ı kaynak olarak göstermemiştir. Biz sadece kaynak gösterdiği yerlerde kaynak gösterdiğini ifade ettik. Kaynak göstermediği yerler çok olduğundan "kaynak gösterilmemiştir" şeklinde bir ifadeye ihtiyac duymadık. Ali İmran Suresinin ilk elli ayeti arasından rastgele ayetler seçerek karşılaştırma yaptık. Karşılaştırmayı yaparken Türkçe ifadelerle de bunu görmek amacıyla ilk âyetlerde tefsirlerin tercümesini verdik.

Âl-i İmran Sûresi Âyet.7

Keşşâf:

مُحْكَمَاتٌ أَحْكَمَتْ عِبَارَتَهَا بَأَن حَفِظَتْ مِنْ
الاحتمال والاشتباه { مُتَشَابِهَاتٌ } مشتبهات محتملات
هِنَّ أَمْ الْكِتَابِ أَى أَصْلَ الْكِتَابِ تَحْمِلُ الْمُتَشَابِهَاتِ عَلَيْهَا
وترد إليها ، ومثال ذلك⁷⁰

Tercüme:

(مُحْكَمَاتٌ أَحْكَمَتْ عِبَارَتَهَا) Kitabın bir
kısım ibâreleri Muhkemdir (açıktır).
İbareleri net olarak anlaşılır
durumdadır.Yani yanlış yorumlardan
ve anlaşılmaz anlamlara gelmekten

Medârik:

{ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ } الْقُرْآنَ { مِنْهُ }
من الكتاب { آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ } أَحْكَمَتْ عِبَارَتَهَا بَأَن
حَفِظَتْ مِنْ الاحتمال والاشتباه { هُنَّ أَمْ الْكِتَابِ } أصل
الكتاب تحمل المتشابهات عليها وترد إليها { وَآخَرَ }
وآيات أخر { مُتَشَابِهَاتٌ } مشتبهات محتملات.مثال
ذلك⁷¹

Tercüme:

Sana Kitab'ı indiren o dur.
Kitab'ın bir kısım ibâreleri Muhkemdir
(açıktır). İbareleri net olarak anlaşılır
durumdadır.Yani yanlış yorumlardan

⁷⁰ Zemaşerî, a.g.e, I/365.

⁷¹ Neseî, a.g.e, I/222.

korunmuştur. Bunlar kitabın ana konularıdır.

(مُتَشَابِهَاتٌ) anlaşılması zor ve ihtimalli olmalıdır. Müteşâbih ve anlaşılmaları zor olanlar da muhkem olanlara göre değerlendirilir. Ve anlaşılmamaları durumunda muhkem âyetlere başvurulur.

ve anlaşılmazanamlara gelmekten korunmuştur. Bunlar Kitab'ın ana konularıdır.

(مُتَشَابِهَاتٌ) anlaşılması zor ve ihtimalli olmalıdır. Müteşâbih ve anlaşılmaları zor olanlar da muhkem olanlara göre değerlendirilir. Ve anlaşılmamaları durumunda muhkem âyetlere başvurulur.

Açıklama:

Her iki eserde de bu âyetlerin tefsîrî aynı cümlelerle yapılmıştır. Fakat *Medârik'te* âyet kelime kelime açıklanırken *Keşşâfta* âyetin tefsîrî topluca yapıldığından şekilsel farklılık vardır. Ayrıca Zemahşerî *مُتَشَابِهَاتٌ { مُتَشَابِهَاتٌ }* kelimesinin tefsîrîne paragrafın ortasında yer verirken Neseffî paragrafın sonunda yer vermiştir.

Âl-i İmran Sûresi Âyet.7'nin Devamı

Keşşâf:

الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ هُمْ أَهْلُ الْبِدْعِ فَيَتَّبِعُونَ مَا يَدْعُونَ بِدْعٍ مِمَّا لَا يَطَائِقُ إِلَّا بِالْحَقِّ الْإِتِّعَاءِ الْفِتْنَةَ طَلَبَ أَنْ يَفْتِنُوا النَّاسَ عَنْ دِينِهِمْ وَيَضْلُوهُمْ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَطَلَبَ أَنْ يَأْوِلُوهُ التَّأْوِيلَ الَّذِي يَشْتَهَوْنَهُ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ أَلَا لَا يَهْتَدِي إِلَى تَأْوِيلِهِ الْحَقُّ الَّذِي يَجِبُ أَنْ يَحْمَلَ عَلَيْهِ إِلَّا اللَّهُ عِبَادَهُ الَّذِينَ رَسَخُوا فِي الْعِلْمِ ، أَى ثَبَّتُوا فِيهِ وَتَمَكَّنُوا وَعَضُوا فِيهِ بِضُرْسٍ قَاطِعٍ⁷²

Tercüme:

“Kalplerinde eğrilik bulunanlar” bid’at ehli kimseler” sadece fitne çıkarmak ve onları farklı yorumlamak için müteşâbih âyetlerle uğraşıp dururlar. Çünkü; müteşâbihler de, hak ehlinin görüşüne mutâbık bir şekilde yorumda bulunma ihtimali olabildiği gibi, bid’at ehli kimselerin görüşüne mutâbık olma ihtimali de vardır. Bu kimselerin amacı (Kur’an’ı)

Medârik:

فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ { مِمَّلٍ عَنِ الْحَقِّ وَهُمْ أَهْلُ الْبِدْعِ { فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ { فَيَتَعَلَّقُونَ بِالْمُتَشَابِهَةِ الَّذِي يَحْتَمَلُ مَا يَذْهَبُ إِلَيْهَا الْمُبْتَدِعُ مِمَّا لَا يَطَائِقُ الْمَحْكَمُ وَيَحْتَمَلُ مَا يَطَائِقُهُ مِنْ قَوْلِ أَهْلِ الْحَقِّ { مِنْهُ ابْتِغَاءُ الْفِتْنَةِ { طَلَبَ أَنْ يَفْتِنُوا النَّاسَ عَنْ دِينِهِمْ وَيَضْلُوهُمْ { وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ { وَطَلَبَ أَنْ يَأْوِلُوهُ التَّأْوِيلَ الَّذِي يَشْتَهَوْنَهُ { وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ { أَى لَا يَهْتَدِي إِلَى تَأْوِيلِهِ الْحَقُّ الَّذِي يَجِبُ أَنْ يَحْمَلَ عَلَيْهِ إِلَّا اللَّهُ { وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ { وَالَّذِينَ رَسَخُوا فِي الْعِلْمِ فِيهِ وَتَمَكَّنُوا وَعَضُوا فِيهِ بِضُرْسٍ قَاطِعٍ مُسْتَأْنَفٍ عِنْدَ الْجُمْهُورِ⁷³

Tercüme:

“Kalplerinde eğrilik bulunanlara” gelince “hak yoldan sapan bid’at ehli kimselerdirler”. Onlar sadece fitne çıkarmak ve onları farklı yorumlamak için müteşâbih âyetlerle uğraşıp dururlar. Çünkü; müteşâbihler de, hak ehlinin görüşüne mutâbık bir şekilde yorumda bulunma ihtimali

⁷²Zemahşerî, a.g.e, I/366.

⁷³Neseffî, a.g.e, I/222.

kendi arzularına göre yorumlayıp insanları dinlerinden saptırmaktır. وما يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ Oysa onların te'vilini ancak Allah bilir. وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ gerçek manada bir ilmi ehliyete ulaşmış ve bu konu üzerinde durup meseleye dört elle sarılanlar "biz onlara inandık çünkü hepsi de Rabbimiz tarafındandır" derler.

olabildiği gibi, bid'at ehli kimselerin görüşüne mutâbık olma ihtimali de vardır. Bu kimselerin amacı (Kur'an'ı) kendi arzularına göre yorumlayıp insanları dinlerinden saptırmaktır. "وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ" Oysa onların te'vilini ancak Allah bilir. "وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ" gerçek manada bir ilmi ehliyete ulaşmış ve bu konu üzerinde durup meseleye dört elle sarılanlar "biz onlara inandık çünkü hepsi de Rabbimiz tarafındandır" derler.

Açıklama:

Burada da her iki eser arasında pek bir fark bulunmamaktadır. Sadece *Keşşâf'ta* "هم أهل البدع" cümlesi kullanılırken *Medârik'te* bu cümle "میل عن الحق وهم أهل" olarak aynı anlama gelen daha uzun bir cümle kullanılmıştır. Ayrıca Neseffî paragrafın sonuna cümlenin i'râb konumunu belirlemek için "مستأنف عند الجمهور" u eklemiştir. Görüldüğü gibi her iki eserde de aynı kelime ve cümleler kullanılmıştır. Sadece başında veya sonunda kısa eklemeler dışında cümlelerin yapısında, kelimelerinde veya anlamlarında herhangi bir farklılık görülmemektedir.⁷⁴

Âl-i İmran Sûresi Âyet.20

Keşşâf:

(فإنحاجوك) فإن جادلوك في الدين فقل أسلمت وجهي لله أي أخلصت نفسي وجملتبيلته وحده لم أجعل فيها لغيره شركا بأن أعبدته وأدعوه إليها معه يعني أن ديني التوحيد وهو الدين القديم الذي ثبتت عندكم صحته كما ثبتت عندي ، وما جئت بشيء بديع حتى تجادلوني فيه ونحوه (قل يا أهل الكتاب تعالوا إلى كلمة سواء بيننا وبينكم ألا نعبد إلا الله ولا نشرك به شيئا) فهو دفع للمحاجة بأن ما هو عليه ومن معه من المؤمنين هو حق اليقين الذي لا لبس فيه فما معنى المحاجة فيه؟⁷⁵

Medârik:

{ فَإِنْ حَاجُوكَ } فَإِنْ جَادَلُوكَ فِي أَنْ دِينَ اللَّهِ الْإِسْلَامَ وَالْمَرَادُ بِهِمْ وَقَدْ بَنَى نَجْرَانَ عِنْدَ الْجُمْهُورِ { فَقُلْ } أَسْلَمْتُ وَجْهِي لِلَّهِ { أَيِ } أَخْلَصْتُ نَفْسِي وَجَمَلْتِي لِلَّهِ وَحْدَهُ لَمْ أَجْعَلْ فِيهَا لِغَيْرِهِ شَرِيكَاً بِأَنْ أَعْبُدَهُ وَأَدْعُو إِلَيْهَا مَعَهُ ، يَعْنِي أَنَّ دِينِي دِينَ التَّوْحِيدِ وَهُوَ الدِّينُ الْقَدِيمُ الَّذِي ثَبَّتَتْ عِنْدَكُمْ صِحَّتَهُ كَمَا ثَبَّتَتْ عِنْدِي وَمَا جِئْتُ بِشَيْءٍ بَدِيعٍ حَتَّى تَجَادَلُونِي فِيهِ وَنَحْوَهُ : { قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئاً وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضاً أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ } . فَهُوَ دَفْعٌ لِلْمَحَاجَةِ بِأَنَّ مَا هُوَ عَلَيْهِ وَمِنْ مَعَهُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ هُوَ الْيَقِينُ الَّذِي لَا شَكَّ فِيهِ فَمَا مَعْنَى الْمَحَاجَةِ فِيهِ؟⁷⁶

⁷⁴ Neseffî'nin eklediği kelimelerin anlaşılması için birebir aldığı kelimelerin altını çizdik, kendisinin eklediği kelimelerin altını çizmedik.

⁷⁵ Zemahşerî, a.g.e.I/375.

⁷⁶ Neseffî, a.g.e, I/227.

Tercüme:

{ فَإِنْ حَاجُّوكَ } Din hakkında "seninle Tartışılarsa" { فَقُلْ "seninle Tartışılarsa" } "cumhura göre bunlar Necran kabilesinin hristiyanlarıdır." { فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ } "deki ben yüzümü Allah'a yönelttim" "yani nefsimi tümüyle kendimi sadece Allah'a hâlis kıldım. Allah'a ibâdet etmekle birlikte kesinlikle bu konuda bir başkasını ona ortak koşmadım. Yani; kısaca benim dinim tevhid dinidir. Benim tarafımdan sâbit olduğu gibi sizin tarafınızdan da sâbit olup sağlam olan bir dindir. Gerçekten ben farklı (yeni) bir şeyle gelmedimki bu konuda benimle tartışasınız. Bunun bir benzeride şu âyettir. { قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا } De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım." Bu âyet tartışmayı reddediyor. Yani onun (peygamberin) ve ona tabi olan müminlerin tabi oldukları (yol) onda şüphe bulunmayan bir gerçektir. Bu konuda tartışmanın anlamı ne?

Tercüme:

{ فَإِنْ حَاجُّوكَ } Allah'ın dini olan İslamda { فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ } "deki ben yüzümü Allah'a yönelttim" "yani nefsimi tümüyle kendimi sadece Allah'a hâlis kıldım. Allah'a ibadet etmekle birlikte kesinlikle bu konuda bir başkasını ona ortak koşmadım. Yani; kısaca benim dinim tevhid dinidir. Benim tarafımdan sâbit olduğu gibi sizin tarafınızdan da sâbit olup sağlam olan bir dindir. Gerçekten ben farklı bir şeyle gelmedimki bu konuda benimle tartışasınız. Bunu bir benzeide şu âyettir.

{ قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا نَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ }

De ki: "Ey kitap ehli! Bizimle sizin aranızda ortak bir söze gelin: Yalnız Allah'a ibadet edelim. Ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilah edinmesin." Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, deyin ki: "Şâhit olun, biz müslümanlarız." Bu âyet tartışmayı reddediyor. Yani onun (peygamberin) ve ona tabi olan müminlerin tabi oldukları (yol) onda şüphe bulunmayan bir gerçektir. Bu konuda tartışmanın anlamı ne?

Açıklama:

Metinler karşılaştırıldığında Keşşâf'taki cümlelerle Medârik'teki cümleler arasında pek bir fark görülmemektedir. Cârullah'ın "فإن جادلوك في الدين" dediği yerde, Ebu'l-Berekât, aynı anlama gelen "فإن جادلوك في أن دين الله الإسلام" cümlesini kullanmıştır. Ayrıca âyette konu edinen gurubun kimler olduğunu Zemahşerî açıklamazken Nesefî bu topluluğun Benî Necrân kabilesi olduğunu belirterek cümlede biraz değişiklik yapmıştır. Diğer bir farklılık Keşşâfta هو حق اليقين الذي لا لبس فيه فما معنى المحاجة

هو اليقين الذي لا شك فيه فما معنى المحاجة Medârik'te bu cümle yerine Keşşâf'ta "لا لبس" kelimesi yerine Medârik'te "لا فيه" cümlesi kullanılmıştır. Yani Keşşâf'ta "لا لبس" kelimesi yerine Medârik'te "لا فيه" cümlesi kullanılmıştır. Ayrıca Keşşâf'ta هو حق اليقين kullanılırken Medârik'te "حق" kelimesi kullanılmayıp "هو اليقين" kullanılmıştır.

Âli İmran Sûresi Âyet.26

Keşşâf:

الميم في اللهم عوض من يا ، ولذلك لا يجتمعان .
وهذا بعض خصائص هذا الاسم كما اختص بالتاء في القسم ، وبدخول حرف النداء عليه ، وفيه لام التعريف ، ويقطع همزته في يا الله ، وبغير ذلك مالك الملك أي تملك جنس الملك فتتصرف فيه تصرف الملاك فيما يملكون ثم تأتي الملك من تشاء تعطي من تشاء النصيب الذي قسمت له واقتضته حكمتك من الملك وتزغ الملك ممن تشاء النصيب الذي أعطيته منه ، فالملك الأول عام شامل ، والملكان الآخران خاصان بعضان من الكل : روي أن رسول الله صلى الله عليه وسلم حين افتتح مكة وعد أمته ملك فارس والروم ، فقال المنافقون واليهود : هيهات هيهات ، من أين لمحمد ملك فارس والروم؟ هم أعز وأمنع من ذلك ⁷⁷

Medârik:

{ قُلِ اللَّهُمَّ } الميم عوض من " يا " ولذا لا يجتمعان ، وهذا بعض خصائص هذا الاسم كما اختص بالتاء في القسم وبدخول حرف النداء عليه ، وفيه لام التعريف ويقطع همزته في " يا الله " وبالتفخيم { مَالِكِ الْمَلِكِ } تملك جنس الملك فتتصرف فيه تصرف الملاك فيما يملكون وهو نداء ثانٍ أي يا مالك الملك { تُوْتِي الْمَلِكِ مَنْ تَشَاءُ } تعطي من تشاء النصيب الذي قسمت له من الملك { وَتَزِغُ الْمَلِكِ مِمَّنْ تَشَاءُ } أي تنزع عنه فالملك الأول عام والملكان الآخران خاصان بعضان من الكل. روي أنه عليه السلام حين فتح مكة وعد أمته ملك فارس والروم فقالت اليهود والمنافقون : هيهات هيهات من أين لمحمد ملك فارس والروم هم أعز وأمنع من ذلك فنزلت { وَتَزِغُ مَنْ تَشَاءُ } ⁷⁸

Açıklama:

Bu pasajda da her iki eser arasında pek bir fark görülmemektedir. Bir önceki örnekte olduğu gibi burada da şekilsel değişiklikler bulunmaktadır. Örneğin; Keşşâf'ta Kullanılan ذلك وبغير ذلك nin benzeri Medârik'te "هو اليقين" nin yerine "هو حق اليقين" kullanılmıştır. Yani Keşşâf'ta geçen "هو اليقين" nin yerine Medârik'te "هو حق اليقين" kelimesi kullanılmış. Diğer bir farklılık Keşşâf'ta açıklanmamış olan mukadder nidâ harfî Medârik'te "هو حق اليقين" şeklinde açıklanmıştır.

Âli İmran Sûresi Âyet.38,39,40

Âyet.38, 39

Keşşâf:

هُنَالِكَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ حَيْثُ هُوَ قَاعِدٌ عِنْدَ مَرْيَمَ فِي الْمِحْرَابِ أَوْ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ ، فَقَدْ يَسْتَعَارُ هُنَا «1» وَتَمَّ وَحَيْثُ لِلزَّمَانِ لَمَّا رَأَى حَالَ مَرْيَمَ فِي كِرَامَتِهَا عَلَى اللَّهِ وَمَنْزِلَتِهَا ، رَغِبَ فِي أَنْ يَكُونَ لَهُ مِنْ إِشَاعٍ وَلِدٌ مِثْلُ وَلَدِ أُخْتِهَا حَنَّةَ فِي النَّجَابَةِ وَالْكَرَامَةِ عَلَى اللَّهِ ، وَإِنْ كَانَتْ عَاقِرًا عَجُوزًا فَقَدْ كَانَتْ أُخْتِهَا كَذَلِكَ. وَقِيلَ لَمَّا رَأَى

Âyet.38, 39

Medârik:

{ هُنَالِكَ } فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ حَيْثُ هُوَ قَاعِدٌ عِنْدَ مَرْيَمَ فِي الْمِحْرَابِ أَوْ فِي ذَلِكَ الْوَقْتِ فَقَدْ يَسْتَعَارُ هُنَا وَ " حَيْثُ وَ " تَمَّ " لِلزَّمَانِ لَمَّا رَأَى حَالَ مَرْيَمَ فِي كِرَامَتِهَا عَلَى اللَّهِ وَمَنْزِلَتِهَا رَغِبَ أَنْ يَكُونَ لَهُ مِنْ إِشَاعٍ وَلِدٌ مِثْلُ وَلَدِ أُخْتِهَا حَنَّةَ فِي الْكَرَامَةِ عَلَى اللَّهِ ، وَإِنْ كَانَتْ عَاقِرًا عَجُوزًا فَقَدْ كَانَتْ أُخْتِهَا كَذَلِكَ. وَقِيلَ : لَمَّا رَأَى الْفَاكِهِةَ فِي غَيْرِ وَقْتِهَا انْتَبَهَ عَلَى جِوَارِ وَوَلَادَةِ الْعَاقِرِ { دَعَا زَكَرِيَّا

⁷⁷ Zemahşerî, a.g.e, I/378.

⁷⁸ Neseî, a.g.e, I/230.

الفاكهة في غير وقتها انتبه على جواز ولادة العاقر ذُرِّيَّةً
ولداً. والذرية يقع على الواحد والجمع⁷⁹

وسمى عيسى «كلمة» لأنه لم يوجد إلا بكلمة الله وحدها ، وهي قوله : (كُنْ) من غير سبب آخر. وقيل : مصدقاً بكلمة من الله ، مؤمناً بكتاب منه. وسمى الكتاب كلمة ، كما قيل كلمة الحويدرة لقصيدته. والسيد : الذي يسود قومه ، أي يفوقهم في الشرف. وكان يحيى فائقاً لقومه وفائقاً للناس كلهم في أنه لم يركب سيئة قط ، وبإلها من سيادة. والحصور : الذي لا يقرب النساء حصراً لنفسه أي منعاً لها من الشهوات⁸⁰

Âyet. 40

أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ اسْتَبْعَادَ مِنْ حَيْثُ الْعَادَةُ كَمَا
قَالَتْ مَرْيَمُ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ كَقَوْلِهِمْ : أَدْرَكْتَهُ السِّنُّ الْعَالِيَةَ.
والمعنى أثر في الكبر فأضعفني ، وكانت له تسع وتسعون
سنة ، ولامرأته ثمان وتسعون كذلك أي يفعل الله ما يشاء
من الأفعال العجيبة⁸¹

Açıklama:

Bu âyetlerin tefsirinde *Medârik*'teki açıklamaların tümü *Keşşâf*'ta, harfi harfine mevcuttur. Ancak *Keşşâf*'ta ki beyânatlar biraz daha fazladır. *Medârik*'teki açıklamalar *Keşşâf*'takilerin bir özeti dersek yanlış olmayız.

6. Değerlendirme

Zemahşerî'den yaklaşık iki asır sonra yaşamış olan Neseî'nin yazmış olduğu bu eseri, içeriğinin büyük bir kısmı *Keşşâf*'taki bilgi ve açıklamalara çok benzer olmasından dolayı daha öncede belirtmiş olduğumuz gibi birçok müfessir tarafından *Keşşâf*'ın bir muhtasarı olduğu ifade edilmiştir. Örnekleriyle ele aldığımız âyet ve sûrelerde Neseî'nin yaptığı tefsîrin büyük bir oranda *Keşşâf*'taki ifadelerle birebir aynı olduğunu gördük. *Medârik*'teki bu açıklamaların kaynağının *Keşşâf* veya *Keşşâf*'ın kaynakları olduğunu daha önce belirtmiştik. Her iki durumda da Neseî'nin bu yerlerde kaynak göstermediğinden intihal yaptığı açık bir şekilde görülmektedir. Ancak o dönemlerde bu tür intihaller yaygın olduğu için Neseî'nin yaptığı bir suç ve kabahat olarak değerlendirilmemiştir. Nitekim Zemahşerî'de *Keşşâf*'ta yararlandığı birçok eseri kaynak göstermemiştir. Keza Neseî gibi birçok eserde *Keşşâf*'tan yararlandığı halde kaynak göstermemişlerdir. O dönemlerde kaynak gösterme gibi bir zorunluluğun olmaması ve bu tür alıntılarının doğal bir şey olarak görülmesi birçok müellifi bu tür davranışlarda

رَبُّهَا قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً ۖ وَلِدَاً وَالذرية يقع
على الواحد والجمع⁸²

وسمى عيسى كلمة الله لأن تكون بـ " كن " بلا أب ، أو مصدقاً بكلمة من الله مؤمناً بكتاب منه { وَسَيِّدًا } هو الذي يسود قومه أي يفوقهم في الشرف ، وكان يحيى فائقاً على قومه لأنه لم يركب سيئة قط وبإلها من سيادة. وقال الجنيد : هو الذي جاد بالكونين عوضاً عن المكون { وَحَصُورًا } هو الذي لا يقرب النساء مع القدرة حصراً لنفسه أي منعاً لها من الشهوات⁸³

Âyet. 40

{ قَالَ رَبِّ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ ۖ اسْتَبْعَادَ مِنْ
حَيْثُ الْعَادَةُ وَاسْتِعْظَامَ لِلْقُدْرَةِ لَا تَشْكُكَ { وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ ۖ
كَقَوْلِهِمْ " أَدْرَكْتَهُ السِّنُّ الْعَالِيَةَ " أَي أَثَرِ فِي الْكِبَرِ
وَأَضْعَفَنِي وَكَانَ لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ سَنَةً وَلِامْرَأَتِهِ ثَمَانٌ
وَتِسْعُونَ } وَأَمْرًا بِي عَاقِرٌ ۖ لَمْ تَلِدْ } قَالَ كَذَلِكَ اللَّهُ يَفْعَلُ
مَا يَشَاءُ ۖ مِنَ الْأَفْعَالِ الْعَجِيبَةِ⁸⁴

⁷⁹ Zemahşerî, a.g.e, I/387-388.

⁸⁰ Zemahşerî, a.g.e, I/388.

⁸¹ Zemahşerî, a.g.e, I/388.

⁸² Neseî, a.g.e, I/236.

⁸³ Neseî, a.g.e, I/236.

⁸⁴ Neseî, a.g.e, I/237.

bulunmaya sevk etmiştir. Bunlara dair göstereceğimiz bir kaç örnek bu tür durumların ne kadar yaygın olduğunu görmemiz açısından yararlı olacaktır.

Örnek; 1.

Taberî Câmi'ul-Beyan Fi Tevili'l-Kur'an-İbni Ebî Hâtim Tefsîr İbni Ebî Hâtim

Birçok Müfessir İbn Ebî Hâtim tefsîrini, Taberî tefsîrinin bir muhtasarı olarak görmektedir.⁸⁵ İbni Ebî Hâtim Taberî'den istifade ettiği birçok yerde kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Nitekim her iki eser karşılaştırıldığında aralarında pek çok benzer noktaların olduğu görülecektir.⁸⁶ Ancak İbni Ebî Hâtim tefsîrini Taberî tefsîrinden ayıran en önemli özellik, Taberî'nin rivayet ettiği birçok turuk ve şevâhid mahiyetinde olan haberleri almayıp sadece isnâdı sahih olanlara yer vermeye özen göstermesi ve tefsîr dışındaki açıklamalara yer vermeyerek eserini sadeleştirmiş olmasıdır.⁸⁷

Zemahşerî Keşşâf-Beyzâvî Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl

Müfessir Beyzâvî de eserini yazarken birçok yerde *Keşşâf*'tan istifade etmiştir. Keza Beyzâvî de kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Her iki eser karşılaştırıldığında aradaki benzerlikler rahatlıkla görülmektedir. Bunada bir örnek verecek olursak En'âm sûresinin 61. Âyetinde Zemahşerî'de geçen aşağıdaki açıklamalar

Örnek 2.

وهو القاهر فوق

ملائكة حافظين لأعمالكم وهو الكرام الكاتبون . وعن أبي حاتم السجستاني أنه كان يكتب عن الأصمعي (حَفَظَهُ) كل شيء يلفظ به من فوائد العلم ، حتى قال فيه : أنت شبيه الحفظة ، تكتب لفظ اللفظة : فقال أبو حاتم : وهذا أيضاً مما يكتب . فإن قلت : الله تعالى غني بعلمه عن كتابة الملائكة ، فما فائدتها ؟ قلت : فيها لطف للعباد ، لأنهم إذا علموا أن الله رقيب عليهم والملائكة الذين هم أشرف خلقه موكلون بهم يحفظون عليهم أعمالهم ويكتبونها في صحائف تعرض على رؤس الأشهاد في مواقف القيامة ، كان ذلك أزر لهم عن القبيح وأبعد عن السوء (تَوَقَّفَهُ رُسُلُنَا (أي استوفت روحه وهم ملك الموت وأعوانه . وعن مجاهد : جعلت الأرض له مثل الطست يتناول من يتناوله . وما من أهل بيت إلا يطوف عليهم في كل يوم مرتين . وقرئ : (توفاه) ، ويجوز أن يكون ماضياً ومضارعاً بمعنى تتوفاه . و) يُقَرِّطُونَ (بالتشديد والتخفيف ، فالتقريط التواني والتأخير عن الحد ، والإفراط مجاوزة الحد أي لا ينقصون مما أمروا به أو لا يزيدون فيه) ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ (أي إلى حكمه وجزائه) مَوْلَاهُمْ (مالكم الذي يلي عليهم أمورهم) الْحَقِّ (العدل الذي لا يحكم إلا بالحق) أَلَا لَهُ الْحُكْمُ (يومئذ لا حكم فيه لغيره) وَهُوَ أَسْرَعُ الْحَاسِبِينَ (لا يشغله حساب عن حساب . وقرئ : (الْحَقِّ) بالنصب على المدح كقولك : الحمد لله الْحَقِّ .⁸⁸

Beyzâvî' de de bu açıklamalara anlamca yakın olan şu İfadeler geçmektedir.

⁸⁵ Ahmed Kuşeyrî Süheyl, *el-Müfessir Şurûtuhu Âdâbuhu Masâdiruhu*, Mektebetu'r-Ruşd Basımevi, Riyâd, 2008, s.533.

⁸⁶ Bkz.Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlibî'l-Âmilî Ebû Câfer, *Câmi'ul-Beyân fi Te'vîl'l-Kur'an*, (thk.Ahmed Muhammed Şakîr), Müessesetu'r-Risâle Basımevi, Kâhire, 2000; İbni Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman, *Tefsîr İbni Ebî Hâtim*, (thk.Es'ed Muhammed Tayyip), Mektebetu Âsriyye, Ths. (Taberî VI/154-İbni Ebî Hâtim II/401,Taberî VI/160,161-İbni Ebî Hâtim II/404, Taberî VI/167-İbni Ebî Hâtim II/408).

⁸⁷ Taberî, *a.g.e*, II/345, 370.

⁸⁸ Zemahşerî,*a.g.e*,II/31-32.

{ وهو القاهر فوق عباده ويرسل عليكم حفظة { ملائكة تحفظ أعمالكم وهم الكرام الكاتيون والحكمة فيه أن المكلف إذا علم أن أعماله تكتب عليه وتعرض على رؤوس الأشهاد كان أزر عن المعاصي وأن العبد إذا وثق بلطف سيده واعتمد على عفوه وستره لم يحتشم منه احتشامه من خدمة المطلعين عليه { حتى إذا جاء أحدكم الموت توفته رسلنا { ملك الموت وأعوانه وقرأ حمزة توفاه بالألف مماله { وهم لا يفرطون { بالتواني والتأخير وقرئ بالتخفيف المعنى : لا يجازون ما حد لهم بزيادة أو نقصان { ثم ردوا إلى الله { إلى حكمه وجزائه { مولا هم { الذي يتولى أمرهم { الحق { العدل الذي لا يحكم إلا بالحق وقرئ بالنصب على المدح { ألا له الحكم { يومئذ لا حكم لغيره فيه { وهو أسرع الحاسبين { يحاسب الخلائق في مقدار حلب شاة لا يشغله حساب عن حساب⁸⁹

Beyzavi burada herhangi bir kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Bu tür alıntılar bir çok tefsirde bulmak mümkündür.⁹⁰

SONUÇ

Tarih boyu insanlar birbirlerinden ve ortaya koydukları eserlerden etkilenerik veya faydalanarak hayatlarını sürdürmüşlerdir. Bu faydalanma ve etkileşim esasında birçok yeni olgular da oluşmuştur. Bunlar arasında intihal, iktibâs ve esinlenme kavramları zikredilebilir. İntihal; başkasının eserinden kaynak göstermeden istifade etmek, izinsiz olarak başkasının eserini çoğaltmaktır. İktibâs; başkasının eserinden kaynak göstererek veya izin alarak istifade etmektir. Esinlenme; başkasının eserinden esinlenerek yeni şeyler üretmek veya geliştirerek daha güzel bir şey ortaya koymaktır. Bütün yazarlarda bu kavramlardan yararlanarak eserlerini oluşturmaktadırlar. Bu kavramlar arasında intihal, bir nevi hırsızlık kabul edildiğinden birçok hukukta ya yasaklanmış ya da etik dışı bir davranış olarak kabul edilmiştir. Genel olarak intihal, İslam hukuku, Roma hukuku, Anglo-Sakson ülkeleri hukuku ve Avrupa kıtası ülkeleri hukukunda 1800'lere kadar cezâi bir müeyyidesi bulunmayan etik dışı bir davranış olarak yer edinmiştir. Sanat ve fikir eserlerinin değerli olması ve birçok kesimin geçimini bu yollardan sağlamaya başlamasından sonra intihal, uluslararası hukukta ve birçok ülke hukunda, cezai müeyyideleri gerektiren bir suç kabul edilmiştir. Özellikle 1900'lerden sonra intihal vakalarının artmasıyla, bu tür vakaları önlemek için kanunlar çıkartılarak ağır cezalar anayasalarda yerini almıştır. Bilişim ve teknoloji devrinin girmesiyle de intihal suçları giderek artmış ve artmaya da devam etmektedir.

Câhiliye döneminden itibaren 1800'lere kadar her ne kadar birçok şâir intihal suçunu dile getirmiş olsalarda İslam hukunda bu konuyla ilgili ilk dönemlerde, gerek mezhep müctehitleri gerekse müstakil müctehidler tarafından her hangi bir görüşün serdedildiğine şahid olamadık. Günümüzde ise her ne kadar

⁸⁹ Beyzâvî, *a.g.e*, I/305.

⁹⁰ Bu iki örneğin dışında da bir çok tefsirde kaynak gösterilmeden alıntı yapıldığına şahid olduk.

a. İbni Atiyye yazmış olduğu el-Muharreru'l-Vecîz adlı tefsirinde kendinden önceki birçok müfessîrin eserinden istifade ederken pek çok yerde kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Örneğin; Bakara sûresinin 90. Âyetinde ve 96 ayetteki açıklamaları Taberide de geçmektedir.

b. Zemahşerî, Tefsirini yazarken Kendinden bir asır önce yaşamış olan Rummânî (v. 384)'den⁹⁰ çok istifade etmiştir. Bakara suresi 90. ayetin tefsirine bakınız.

c. Zemahşerî Zeccâc'tan da çok alıntı yapmıştır. Sad suresinin 31. Ayetin ve Kıyame suresinin başındaki “ لا ” harfinin tahliline bakınız.

Hanefî usûlünde menfaatlerin mal sayılmaması, Hanefî ulemasını intihali haram sayma konusunda geri adım attırsa da, Hanefiler dışındaki cumhurun usûlünde, menfaatlerin mal sayılması birçok âlimi bu konunun haramlığı noktasında görüş belirtmeye yöneltmiştir.

İslam'ın zuhûrunun ardından tedvin döneminden itibaren yazarlar tarafından birçok eser kaleme alınmıştır. Bu yazarlar âyet ve hadisler dışında kalan bilgi ve belgelerde kaynak göstermenin bir zorunluluk olmadığını telakki ettiklerinden dolayı, onların birçoğu yaptıkları alıntılarda kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Tefsir geleneğinde de kaynak göstermeden yapılan alıntılar birçok eserde görülmektedir. Nitekim nice eserler yazmış, fakih ve müfessir olan Ebu'l-Berekât en-Neseffî'de *Medâriku't-Tenzîl ve-Hakâiuku't-Te'vîl* adlı eserini yazarken dilci ve müfessîr olan Zemaşşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsîrinden pek çok yerde istifade etmiş olmasına rağmen bunların büyük kısmında kaynak göstermemiştir. Zemaşşerî ile Neseffî'nin tefsirlerini ve tefsirlerindeki metodlarını incelediğimizde; Zemaşşerî'nin dil özelliklerine ağırlık vermesiyle birlikte Mu'tezile mezhebinin fikirleri doğrultusunda âyetlere yorumlar getirdiğini; Neseffî'nin de Zemaşşerî tefsirini kendi mezhebinin potasından geçirerek bir anlamda Mâtürîdîleştirilmiş bir ürünü ortaya koymaya çalıştığını görürüz.

Birçok âlim, Neseffî tefsirini *Keşşâf*'ın bir özeti olarak kabul etmektedir. Bu iddiaların doğruluk payının ne derece olduğunu tespit etmek amacıyla her iki eserdeki tivâl-ı surelerden olan Al-i İmran Sûresinin açıklamalarını karşılaştırdık. Bu karşılaştırma neticesinde Neseffî Tefsîri'nin büyük çoğunluğunun Zemaşşerî Tefsîrinin bir kopyası mahiyetinde olduğunu tespit ettik. Neseffî'nin eserinin diğer bölümlerinde de bu benzerlik söz konusudur. Ancak özet olduğunu söyleyebilmek için iki tefsirin fikirsel anlamda ve içerik olarak aynı özellikleri taşıması gerekir. Fikirsel açıdan bir birine zıt iki eser olmaları ve Neseffî'nin *Keşşâf*'tan yararlanması yanı sıra onun dışında birçok eserden yararlanmış olması ve kendine ait olan açıklamalara yer vermesi *Keşşâf*'ın bir özeti olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Zemaşşerî tefsirinin öneminin farkında olan Neseffî, ondaki dil özelliklerini bazen aynen, bazen de kendi ifade kalıplarıyla tefsirine almıştır. Keza bazen isrâîlî ve mevzû hadisleride aynen eserine almıştır. Bu durum *Neseffî*'nin bir zayıflığı ve eksikliği kabul edilerek eleştirilebilir. Ancak Zemaşşerî'nin tefsirindeki i'tizâlî yorumları ve fikirleri özenle ayıklayıp; Mâtürîdî mezhebinin görüşlerini her fırsatta yansıtacak yorumlarda bulunarak Mu'tezile'ye cevap vermesi Neseffî'nin itikadi konularda ne kadar titiz olduğunu gösterir. Keza ahkâm konularını kendine has uslupla mukayese ederek açıklaması ve eserini hafif bir dille yazmış olması eserini ön plana çıkarmış ve asırlar boyu birçok medreselerde okutulmuştur. Bu da Neseffî tefsirinin bütün bu yönleriyle orijinal bir eser olduğunu gösterir. Ayrıca Neseffî, eserinin mukaddimesinde yazma gayesini açıklarken eserini Ehl-i Sünnet düşünceleriyle süslenmiş ve batıl düşüncelerden arındırılmış bir eser olarak tanıtmaması, Mutezili düşünceleri kuvvetle savunan ve ellerde çokça dolaşan *Keşşâf*

tefsîrine ihtiyaç bırakmamak için Keşşâf Tefsîri'nin metot ve yolunu takip etmiş olacağıda ihtimal dâhilindedir.

Nesefî, Zemahserî'nin tefsirinden yararlanırken ondan yaptığı alıntılarda kimi zaman kaynak göstererek iktibas ettiği kimi zaman da esinlenerek daha güzel açıklamalar ortaya koyduğu görülmektedir. Bunun yanında eserinin büyük bir kısmında kaynak gösterme ihtiyacı duymadığından intihal yaptığı açık bir şekilde görülmektedir. Ancak o dönemlerde kaynak göstermeden yapılan alıntılar herhangi bir suç teşkil etmemesi ve bu tür alıntılarının birçok eserde görülmesi Nesefî'nin suç işlemediğinin bir göstergesidir. Nitekim Zemahşerî'de Zeccâc ve Rummâni'den yaptığı bazı alıntılarda kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Keza İbn Ebî Hâtim de tefsîrine, Taberî'den yaptığı alıntılarının bir kısmında kaynak gösterme ihtiyacı duymamıştır. Bütün bunlar yanında Nesefî'nin Allah rızasını ilke edinerek insanlara Ehl-i Sünnet düşüncesi ışığında Mâturûdî çizgisinde bir eser ortaya koyma gaye ve arzusu onun bu konuda masum olduğunu gösterir.

KAYNAKÇA

- AHMED**, Matlûb, Mu'cemu'l-Mustalahâti'l-Belâgiyye ve Tetevvurihâ, Matba'atu'l-Mecâmi'il-'ilmiyye, Irak, 1987, I-III.
- Akademik Etik Kurulu**, *Bilim Etiği ve Bilimde Sahtekârlık*.
- ÂLÛSÎ**, Ebi'l-Fazl Şehâbuddîn es-Seyyid Mahmut, *Ruhu'l-Ma'anî*, Daru'l-Fikir, Beyrut, I-XXX.
- AYİTER**, Nuşin, *Hukukta Fikir ve Sanat Ürünleri*, 2. Baskı, Sevinç Yayınları, Ankara, Kasım 1981.
- AYVERDÎ**, İlhan, *Asırlar Boyu Tarihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 2006 I-II.
- BEYHAKÎ**, Ahmet b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa Ebu Bekir, *Sünenü'l-Beyhaki el-Kübrâ*, (thk. Muhammed Abdulkadir Ata), Mektebetu Dâru'l-Bâz, Mekke, 1994, I-X.
- BEYZÂVÎ**, Nasıruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer Muhammed eş-Şeyrâzi, *Envaru't-Tenzîl ve Esrârut-te'vîl*, Dar'ul-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999 I-II.
- BUSEYNE**, Cemîl, *Dîvan*, Dâru Sâdır, Beyrut, 1966.
- CERRAHOĞLU**, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Diyanet Vakfı yayınları, Ankara, 1988.
- CEVHERÎ**, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd, *Essihâh*, Dâru'l-İlm Lilmelâyîn. Beyrut, 1990. I-VI.
- CHRIS PARK**, *Journal of Further and Higher Education*, Vol. 28, No. 3, August 2004.
- CÜVEYNÎ**, Mustafa Sâvî, *Menhecu'z-Zemahşerî fi Tefsîri'l-Kur'an Vebeyânu İ'câzihi*, Dâru'l-Me'ârif Basımevi, Mısır, 1968.
- DEVELİOĞLU**, Ferit, *Osmalca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, "İntihal" Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2002.
- DOĞAN**, Mehmet, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, "İntihal" Bahar Yayınları İstanbul, 1994.
- DURMUŞ**, İsmail. 'İktibas', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XXII/52.
- DURMUŞ**, İsmail. 'İntihâl', *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1998, XXII/348.
- EBU ZEYD**, Bekir b. Abdullah, *Fıkhun-Nevâzil Kadâyâ fihkiyye el-Mu'âsıra*, Müessesetu'r-Risâle Basımevi, Beyrut, 1996, I-II.
- ELBÂNÎ**, Muahmmed Nâsuruddîn b. el-Hâc Nuh, *Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a ve Eseruhe's-Seyyi' fi'l-Ümme*, Dâru'l-Me'ârif, Riyâd, 1992, I-XIV
- el-ĞÂMDÎ**, Salih b. Ğaramullah, *Elmesâilu'l-İ'tizâliyye fi Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî fi dav-i Ma Verede fi Kitâbi'l-İntisâf li İbni'l-Münîr*, Dâru'l-Endelus Linneşri Vettevzî', Riyâd, 2001.

- el-ĞÂMİDÎ**; Nâsır b. Muhammed b. Müşrî, *Himâyetu'l-Mülkiyye el-Fikriyye Fi'l-Fikhi'l-İslâmî ve'l-Âsâru'l-İktisâdiyye elMurettebe Âleyha*, ts. s.43.
- el-İSFAHÂNÎ**, Ebu'l-Ferec, *Kitâbu'l-Eğânî*, (thk. Semîr Câbir), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1952,I-XXIV.
- es-SÛNBULÎ**, Muhammed Burhânuddin, *Mecme'ul-Fikhiyyi'l-İslâmî Dergisi*. Sayı 1, s.244.
- eş-ŞİRÂZÎ**, Şemsuddin Muhammed b. Hatîp, *Muğni'l-Muhtâc İla Ma'rifeti Ma'âni'l-Elfâzi'l-Minhâc*, Dâru'l-Ma'rife Yayınlar, Beyrut, 1997, I-IV
- HEYSEMÎ**, Nureddîn Ali b. Ebi Bekir, *Buğyetu'r-Râid fî Tahkîki Mecme'u'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, (thk. Abdullah Muhammed Derviş), Dâru'l-Fikir, Beyrut, 1994, I-X.
- İBN ABBÂD**, İsmâil b. Abbâd, *el-Muhît fil-Lüga*, (thk. Şeyh Muhammed Hasan Âl Yasin), Âlemu'l-Kutub Basımevi, Beyrut,1994, I-XI.
- İBN EBÎ HÂTİM**, Ebu Muhammed Abdurrahman, *Tefsîr İbni Ebî Hâtim*,(thk. Es'ed Muhammed Tayyip), Mektebetu Âsriyye, ts. I-X.